

Милан Брдар
Факултет за културу и медије
Мегатренд Универзитет
Београд

UDK: 316.257
Оригиналан научни рад
Примљен: 10. 10. 2009.

ДРУШТВЕНИ КОНСТРУКТИВИЗАМ И ПОЗИТИВНА ЕПИСТЕМОЛОГИЈА: О УСПОСТАВИ НАУЧНЕ ЧИЊЕНИЦЕ

У овом раду аутор се бави проблемом настанка и успоставе научних чињеница. У првом делу излаже се и констатује оскудност филозофског разматрања проблема с обзиром да та врста расправе о реченом проблему не може да оде даље од Минхаузенове трилеме. У другом делу рада излаже се преглед схватања позитивне епистемологије Лудвига Флека и друштвеног конструктивизма. После кратког осврта на порекло друштвеног конструктивизма у погрешним тумачењима Манхајмове социологије знања, аутор предузима корак ка објашњењу како се научна чињеница успоставља. Решење се излаже разрадом тријаде logos-physis-nomos, у оквиру основних елемената друштвене конституције: ауторитет-институције-ум-дискурс. У закључку ауторова је теза да чињенице нема без конвенције, односно да природу и чињенични став повезује институција (било институција науке или друштва). То не значи да нема утемељених чињеница, него да препреку том утемељењу чини управо оно што га омогућава: институционално посредовање. Зато је питање: које од познатих чињеница су заиста стварне а које не, вечно питање науке и здравог разума у свим временима.

Кључне речи: чињеница, став, Лудвиг Флек, Томас Кун, Карл Манхајм, позитивна епистемологија, природа, конвенција, институција, истина, филозофија, социологија знања.

У претходном чланку (Брдар, 2009) изложили смо заокрет од нормативне ка позитивној епистемологији у тридесетим годинама протеклог века. У том току маркирали смо два најважнија становишта Лудвига Флека и Томаса Куна, са становиштем Карла Попера као антиподом који је својим претераним нормативизмом само подстакао тај процес. Притом смо видели да се сва три аутора саглашавају у ствари која је врло важна за епистемологију уопште: да нема непосредног посматрања, односно да емпиријско опажање увек, као услов разумевања претпоставља неки оквир: било да је то мисаони стил (Флек), парадигма (Кун) или теоријски „хоризонт очекивања“ (Поपर). С тим у вези проблем позитивне епистемологије је да ли она може у погледу констатовања чињеница и успоставе емпиријских научних ставова да каже нешто више од традиционалне епистемологије (*ibidem*, стр. 307-08)? Овим проблемом позабавићемо се темељније у овом тексту.

О успостављању научне чињенице: отварање проблема

Чињеница или стање ствари као појам има порекло у латинској речи *status* која значи положај, стање, уређење, састав или постојање. Првобитно *status rerum* (стање или састав ствари као исход нечијег делања) био је термин правне реторике у опозицији са *status hominem* (стање човека, као роба, грађанина). *Status* као стање ствари имао је смисао проблема насталог из правног спора који се решавао на суду. У статусу је етимолошко порекло става (*statement, Satz*): *statuo* – ставити, поставити, држати за сигурно; енгл. *to state* – тврдити; нем. – *feststellen* (упор. Smith, 1989: 53). Расправа о истинитости става аналогна је истражном правном поступку, јер се одвија путем питања и одговора. Испитивање става увек се одвија кроз дијалог, испитивањем заступника става. Као што заступника легитимно можемо да мотримо као адвоката става, тако и критичара можемо да видимо као аналогон тужиоца, односно адвоката истине, с једне стране, и стања ствари на које се став односи, с друге. И као што адвокат брани осумњиченог, тако и заступник брани став изношењем аргумената. Поента је у томе да у класичном виђењу стање ствари није могло да буде утврђено мимо аргументативне расправе која у великој мери личи на судску расправу.

Минхаузенова трилема и утврђивање истинитости става

Потпуном брисању сличности доказивања теоријског става и правног поступка¹ кумовала је модерна теорија сазнања, која је логику питања и одговора потиснула фантазијом о поређењу става с природом на бази наивне вере да је став могуће проверити непосредним посматрањем у односу субјект–објект (S–O). Раније смо видели да је и непосредно посматрање оспорено у становиштима која су непосредно значајна за образовање позитивне епистемологије (Флековом, Куновом и Поперовом). Размотримо то сада на основу расправа о истинитом ставу, односно чињеници.

Суд и став нису исто. Док је став синтеза субјекта и предиката, суд поставља спој по „вертикали“ између целине става и датог стања ствари:

„У суду... оно што је у мисли, сложен појам, *прписујемо* ономе што није у мисли, у субјекту, што је у *реалности*“ (Hochberg, 1982: 15).

На основу тог општег места одржава се идеја да је истинитост става тиче сагласности с реалним стањем ствари (чињеницом). Поједностављења ради,

---

¹ Што је обновљено у реконструкцији коју даје Alexy (1983).

овде ћемо термине суд и став узимати као синониме. Погледајмо сада како се у епистемологији дефинишу чињенице:

1. Чињенице су „оно што се приказује (*darstellt, er stelt dar*) истинитим ставовима“. Зато су чињенице зависне: „Без става се... не могу пружити чињенице, оне су битно зависне од језика“ (Petzig, 1970: 43, 44). Чињенице су, дакле, дво-струког карактера: с једне стране, зависе од језика, а с друге, од њих зависе ставови у погледу истине.

2. „Чињенице су оно што тврдње, када су истините, тврде: оне нису попут ствари или догађаја...“ (Strawson, 1964: 32). Иако јесу стања ствари (state of affairs), чињенице нису нешто постојеће, него *нешто тврђено* о неком постојању или догађају [Ramsey (1927): 129, у Tugendhat, Wolf (1983): 219].

Као што видимо, готово да се не прави разлика између чињенице и става. Разлози за то су јасни. Одређено стање ствари само по себи није чињеница него је то нешто тврђено у вези с њим. На пример, Петар Петровић сам по себи није чињеница, али јесте његово постојање, које мора да буде тврђено. Чињеницу чини јединство тврдње и оног што се тврди, што је одређено својство објекта. У строжијем смислу можемо рећи да је чињеница ово друго, али што је знано једино посредством истинитог става. Да је чињеница независна од става у одређеном смислу је илузија. Ако бисмо и пристали на супротно, јасно је да за било коју чињеницу као објективно стање ствари, без става који се на њу односи, нико не би знао. То ће рећи да упркос објективном постојању, чињеница као стање ствари без става (као да) не постоји.

Одавде проистиче епистемолошки проблем. С једне стране, за истинитост става потребан је увид у чињенично стање, а с друге стране, то није могуће без и мимо ставова. Али како доћи до истинитих ставова, ако без њих није могуће доћи до чињеница? Или, како доћи до чињеница пре истинитих ставова? Питање садржи замку *circulosa*, пошто истинитост става тражи поређење са ствари каква јесте, а каква је ствар знамо само преко става. На први поглед, излаз ће нам обезбедити теза која каже да, у ствари, директно упоређивање ставова и објективних стања ствари није ни могуће, а да се питање истинитости друкчије решава:

„Истина одређеног става одређује се у односу према другим ставовима, не у односу према нечему што би став могао да изражава (*ausdrücken könnten*)“.²

И још конкретније:

„Упоређивање идеје са ствари је могуће једино ако је сама та ствар такође идеја. И ако би прва потпуно одговарала другој оне би онда коинцидирале. Али, уопште није о томе реч када људи дефинишу истину као подударане идеје и нечега реалног. У том

² Freeman & Daniels (1987): 131. Такође, Bolzano (1963): i: § 25, S. 30; Neurath, (1931): 403; Frege (1966): 32, isti (1967): 18-19; Puntel (1983): 186.

случају од суштинског значаја је управо то да је реалност друкчија од идеје. Међутим, нема потпуне сагласности, нема потпуне истине. (...) Шта би требало да урадимо да бисмо одлучили да ли је нешто истинито? Трбало би да испитамо да ли је *истина* да се идеја и реалност, да тако кажемо, подударају у посебном смислу. А у том случају суочили бисмо се с питањем исте врсте, тако да би игра могла да крене испочетка. Дакле, покушај објашњења истине као сагласности пропада. Такође пропада било који други покушај дефинисања истине. Јер у дефиницији би било неопходно да се спецификују извесне карактеристике. А у примени на било који посебан случај увек би се поставило питање да ли је *истина* да су у том случају те карактеристике заиста дате. Према томе, кретали бисмо се у кругу. Тако изгледа вероватно да је садржај појма „истине“ *sui generis* и да се не може дефинисати.“³

Рећи да је став истинит значи рећи да су ствари онакве како их став приказује (ad. Mackie, 1970: 328). Већ смо видели да на нивоу адекватације прети *circulus*: какав је став у погледу истине, може да се покаже само преко стања ствари, а какво је стање ствари може да се покаже само посредством истинитог става. То би значило да критеријум адекватације запада у грешку *circulus vitiosus* (такође Frege, 1966: 32; исти, 1967: 18-19). Али, с друге стране, пошто ствари сазнајемо само преко представа [Bolzano (1963) [1837]: § 42, S. 50], није могуће непосредно упоређење представе и ствари – истинитост става зависи од односа с другим ставовима [Blanshard (1939): 267, *et passim*; Puntel (1983):175; такође, Neurath (1931): 403]. Међу њима најмање један мора консенсусом да буде утврђен као адекватан ствари и да важи као критеријум на основу ког се упоређење врши. Провера става практично је могућа путем принципа кохеренције – преко сагласности с другим, независним ставом. Истинитост једног става зависи од другог става који мора бити истинит и подударан с објектом. А како то да знамо са сигурношћу? Само на основу трећег става у вези с којим се поставља исто питање. Излаз из *circulusa*, дакле, могућ је само преко независног става (као тумачења ствари), а то значи да није могућ другачије до уласком у *regresus ad infinituum*. Регрес је потенцијално у основи сваког *consensusa* који узимањем става као истинитог води у нову грешку. Једини пут решења круга и регреса садржан је у догматском подржавању става. И то је, логички и епистемолошки гледано, крај сваке расправе о утемељењу.

Појединачни став се разумева увек у оквиру који диктира и разумевање његовог предмета: било у оквиру мисаоног стила (Флек), парадигме (Кун) или позадинског теоријског знања (Попер). Из тог разлога у било ком моменту, при одлучивању о новом ставу увек већ постоји скуп институционализованих ставова који важе као истинити и као свој критеријум истине постављају захтев: да нови став мора да буде у складу с њима да би имао истиносно важење. Ово тим пре што став (Satzklang) сам по себи, без „околине“, не казује ништа (Wittgenstein, 1956: App. I, I-20, p 54e, и II-27, p. 77e). Према томе, ако је постиг-

³ Frege (1977): 3-4; такође, Frege (1956) и (1967): 18-19.

нут консенсус око става или једне везе ставова, онда сваки нови став као услов своје истинитости мора да испуни не само услов унутрашње кохеренције, него да би био признат као адекватан стању ствари мора да буде кохерентан с прихваћеним ставовима који консенсусом догматски већ важе као истинити. Другим речима, остварење критеријума кореспонденције у сваком поједином случају обезбеђује се удовољавањем критеријуму кохеренције.

Као и сваки став тако и сваки критеријум истине (адекватација, кохеренција, консенсус, евиденција) узет за себе, подлеже замци *circulus vitiosus* (cf. Puntel, 1983: 186). Утолико је свака епистемичка расправа сведена на било који појединачан критеријум истине осуђена на ћорсокак и јалов резултат. Излаз је у комплементарности: сваки критеријум може оперативно да се успостави само преко/уз помоћ преосталих. Кореспонденција претпоставља кохеренцију и евиденцију као и (а ови) консенсус око тога. Током уназад добијамо: кореспонденција на основу кохеренције, кохеренција на основу евиденције, евиденција на основу консенсуса (значи између консенсуса и кореспонденције посредују евиденција и кохеренција); консенсус на основу прагматичке успешности примене става на датом случају.⁴ Одлуке о истинитости, дакле, нема без консенсуса око евиденције, кохеренције, адекватације и прагматичке успешности.

Из горе изложених дефиниција чињенице и излагања истинитости ставова, јасно избија на видело Минхаузенова трилема коју сачињавају:

- 1) *circulus vitiosus* – излазак из *круга* који прети кореспонденцији, путем консенсуса око независног става, уводи у
- 2) *regresus ad infinitum* – који је отворен самим подржаним ставом, а заједница се од регреса нужно (и привремено) спасава
- 3) путем *догматске одлуке* (*dogmatische Abbruch*) [Albert, 1975: 13] којом се став успоставља као неоспорна истина на основу расположивих разлога и доказа који, иначе, никад нису довољни.⁵

Иза уверења да је неки став доказан, дакле, може једино да стоји одлука заједнице и прећутна сагласност. То значи да је систем истинитих ставова систем одлука (Wittgenstein, 1956: II-27, p. 77e). Ово је случај са сваком научном или филозофском школом. Ово поготово важи за темељне ставове научних или филозофских програма. Наравно, у природи је дате научне зајед-

⁴ „Суђење је доклично постављање а оно што је њиме постављено је став (Satz)“. Е. Husserl, *Form. u. tr. Logik*, § 49, S. 119.; такође вид. *Ideen I*, § 94, S. 233-37. Предмет (Gegenstand) је циљна тачка (Zielpunkt) различитих намера (интенција): судбене, извршне, овладавајуће, итд. *Log. Unt.*, II, 1, § 17, S. 400.

⁵ Иза уверења да је неки став доказан може једино да стоји одлука заједнице и прећутна сагласност. То значи да је сваки став који важи као истинит једна одлука, а да је систем истинитих ставова систем одлука. Упор. Wittgenstein, *FM*, II-27, p. 77e. Ово поготово важи за темељне ставове једног научног или филозофског програма. Наравно, у природи је дате научне заједнице да говори другачије и чак тврди супротно, чиме само исказује снагу свог уверења.

нице да говори другачије и чак тврди супротно, чиме само исказује снагу свог уверења.

У три димензије фигуре Минхаузенове трилеме функционишу три критеријума истине. Проблем круга и кореспонденције решава се регресом (којом се успоставља увек нови консензус), а догматско подржавање (прагматски критеријум) решава проблем регреса. Такође, циркулус и регрес решавају недостатак догматског подржавања, као што успостављена подршка решава проблеме круга и регреса.⁶ Кореспонденција, консензус и прагматски критеријум функционишу у комплементарној спрези као основа признања истинитости ставова и у којој узајамно компензују своје недостатке. Док се кореспонденција и кохеренција тичу ставова у теоријском смислу, догматизам, као и сам консензус припадају нивоу практичних ставова (*attitudes*) и одлука на основу разлога и доказа – или нивоу веровања и споразумевања заједнице.

Теоријски дискурс никада не почива само на једном критеријуму истине. Сви су од једнаког значаја, али немају исто место и функцију: другим речима, они важе на различитим степенима кретања дискурса и у целини се спрежу у комплементарност у којој се „држи“ сваки став као истинит. (Кореспонденција претпоставља кохеренцију и консензус, кохеренција претпоставља евиденцију, евиденција такође претпоставља консензус, а овај претпоставља прагматичку успешност примене става на датом случају) Док у процесу сазнања фигуришу и остали критеријуми истине, некаква четврта фигура поред трилеме не постоји.

Тријада *circulus–бесконачни регрес–одлука*, крајњи је исход сваке епистемолошке расправе о утемељењу, која се прећуткује уколико се отворено не признаје. Ако се истиче, своди се на слабост одређеног аутора или становишта, као да није реч о апорији сваког могућег покушаја утемељења истине. Међутим, ако се према тој чињеници односимо херменеутички, открићемо да није реч о слабости теорија истине и епистемологије, него о природи сазнања која ће нас одвести до увида у природу научног прогреса.

Наиме, ако истинитост једног става зависи од другог става и ако то важи за сваки став, онда је „смештање ставова у систем одлука“ у начелу привремено, пошто укупна расположива процедура води у бесконачни регрес. Овај, реализован увођењем нових ставова или теорија заступљених на основу догматске одлуке, у ствари се показује као историјски ток развоја сазнања с епизодама догматског подржавања, напуштања једних и увођења нових догматски подржаваних теорија. Другим речима, 1) оно што се у логици зове бесконачни регрес у епистемологији, херменеутички се показује као шифра за бесконачни прогрес у

---

⁶ Догматизам налаже увођење конвенције и ауторитета у исти мах, као критерија истине, што је неизбежна црта сваке научне заједнице. Конвенције су обичаји са снагом закона према индивидууму које управо ставове властите школе држе и штите као самоочигледне истине. Криза заједнице почиње разарањем ових конвенција, а ове се начину појавом сумње према неком од ставова школе. Научна заједница може нормално да ради (Кун) једино под претпоставком стабилног важења конвенција школе.

сознању; 2) Минхаузенова трилема се, као неукидива, на основу херменеутичког посредовања три фигуре, развија у скицу историјског развоја научног сазнања с епизодама догматског подржавања и револуција.⁷

Важно је да увидимо да нас је до „великих тема“ историјског развоја знања и револуције довео „мали проблем“ утврђивања научне чињенице. На то ћемо се вратити пошто изложимо преглед њеног настанка и успоставе.

Образовање научне чињенице

Лудвиг Флек је на основу схватања карактера мисаоног стила и његове сазнајне функције оспорио схватање статуса чињеница у епистемологији неопозитивизма и његову програмску идеју о кумулативном развоју знања.⁸ Чињеница није нешто фиксно што се може „непосредно“ опажати, него представља догађај у историјском току сазнања и резултат одређеног мисаоног стила (Fleck, 1977: 95, 101). Тачније речено, резултат је објективације која се, као што смо видели, одвија кроз два процеса:

- од предрасуде и личног мишљења до чињенице
- од центра научне заједнице ка периферији (шире у Брдар, 2009: 286-89).

Чињеница претпоставља окончање овог процеса услед чега је у првом реду знак отпора слободном, арбитрарном мишљењу. Међутим, овде није реч о отпору објективне стварности него, пре свега, о отпору мисаоног колектива на основу ограничења одређеног мисаоним стилем, који на тај начин одређује шта је и каква је сама објективна стварност. Да би нешто добило статус чињенице мора у односу на мисаони колектив да испуни три услова: (1) мора бити у складу с идејним интересима колектива, односно с мисаоним стилем; (2) унутар колектива отпор мора бити успешан, што значи да за сваког појединца мисаоно ограничење мора да важи као принуда и уједно као форма која се може непосредно опажати; (3) чињеница се мора изразити у стилу мисаоног колектива (Fleck, 1977: 101-102).

Да бисмо епистемолошки прецизирали Флеково схватање чињенице потребно је да изложимо његово схватање односа активних и пасивних елемената у сазнању. Сазнање је, према Флеку, утврђивање резултата који нужно следе под одређеним условима (*Ibidem*, р. 40). Ти услови одговарају мисаоним/теоријским претпоставкама сазнања које, као активни елементи, при-

⁷ Другим речима, развијање три фигуре Минхаузенове трилеме у крајњем се завршава скицом историјског развоја науке путем револуција, било у Поперовој или у Куновој варијанти.

⁸ Зашто данас, готово век касније помињемо неопозитивизам? Зато што су његова наивна епистемолошка гледишта још увек најприсутнија у схватањима науке и научника, не само у јавном говору него и у стручним круговима, барем када је реч о самопредстављању научника пред јавношћу.

падају датом стилу. *Активни* елемент знања представља свака идеја, став или теорија. Резултати и односи који из њих нужно следе чине пасивне односе и елементе знања и конституишу оно што се искушава као чињеница или сама стварност. *Пасивни* елемент представља оно што је њима доведено у везу или из њих логички нужно следи – њихов садржај. Број 16 као конвенционална ознака за атомску тежину кисеоника представља активан елемент знања. Ако узмемо да је то тачно онда је атомска тежина водоника нужно 1.008, што је једна чињеница (пасиван елемент знања). Однос између двају елемената пасиван је када је нужан и као такав представља чињеницу. Међутим, истиче Флек, могуће је да се у развоју сазнања једна *пасивна* веза преобрази у *активну*. Оваква промена претпоставља промену мисаоног стила и уважавање нових, раније неантиципованих односа. Ако би се, на пример, показало да кисеоник није елемент онда ни однос 16 : 1,008 више не би био пасиван (дакле, објективно-чињенични однос) него један активан однос, то јест, мисаона конструкција.

Однос између активних и пасивних елемената у знању историјски је променљив тако да су промене у знању, пре свега, промене чињеница, а нове чињенице су могуће само променом мисаоног стила (*ibidem*, 50-51). Мисаони стил науке се разликује од осталих стилова тежњом ка максималном износу пасивних елемената и односа. Утканост скупа пасивних односа у мисаони стил даје му чврстину и постојаност, што у мисаоном колективу ствара осећај фиксне и независно постојеће стварности као предмета посматрања/истраживања (*ibidem*, 102). На тај начин мисаони стил науке холистички одређује шта је „објективна стварност“, начин посматрања и сазнања, а као чињеницу допушта само оно што се у складу с њим може опажати.

Двосмисленост чињенице: ствар конвенције или природе

Важно је напоменути да категорија стварности код Флека не означава нешто што постоји независно од мишљења, него, у првом реду, оно што дати (не само научни) мисаони стил заступа и приказује као стварност. Оно што се доживљава и *осећа* као стварност увек је у функцији датог стила, а оно што с њим није у складу доживљава се као немогуће (*ibidem*, р. 48). Отуда и пасивни односи у знању не означавају стварне *емпиријске* односе – било би неоправдано пар пасивно-стварно узети у идентитету као и њихово потпуно искључивање – него су то односи који унутар мисаоног стила имају статус нечега стварног. Категорија стварности и објективности је релативизиована на став мисаоног колектива, без обзира на то о ком облику је реч.

Према епистемолошким последицама улоге мисаоног стила у стварању научних чињеница следи да није могућ никакав протокол став (*Protokolsatz*) [*cf.* Neurath 1984], који би био резултат посматрања независно од мисаоног

стила. Искусвена евиденција потврђује мисаони стил у мери у којој овај потврђује евиденцију (Fleck, 1977: 27-28). Тек у другој фази развоја научног стила, односно научне теорије, у први план долазе изузеци који одступају од правила и који се могу довести у склад само новим мисаоним стилем. Промена стила повлачи нужно промену чињеница, било да се многи пасивни односи преображавају у активне, било да се мења укупна структура чињеница *quia* пасивних односа која има статус „управо такве објективне стварности“.

Није тешко уочити основну епистемолошку слабост Флекове замисли. Она је садржана у одсуству аналитичког разграничења између објекта и знања о објекту које га представља, односно чињенице у смислу научног става и појаве која је предмет тог става и која представља чињеницу као стање ствари, које се може посматрати са становишта било ког (научног) мисаоног стила.

Флек монографијом говори о развоју научне чињенице у смислу знања о једној објективној појави (конкретно о болести сифилиса). Потребно је водити рачуна о томе да дата појава или објект постоји као нешто емпиријско и доступно посматрању за различите мисаоне стилове, а оно што се мења јесте приступ појави и начин њеног тумачења и објашњења. Отуда *научна* чињеница не може бити схваћена само као знак отпора мисаоног колектива него и као нешто објективно, од самог мисаоног стила независно постојеће. Уместо тога, произлази да се под утицајем стабилизованог мисаоног стила један субјективни став преображава у колективно стабилизован став-о-објекту, који се, потом, тако објективизован може посматрати као нешто самоочигледно. Питање које се у вези с тим поставља гласило би: да ли је сам објект (појава посматрања) постојао пре стабилизованог става, или тек колективна мисаона активност ствара објект посматрања путем објективације става и његовог пасивног садржаја?

Из Флековог излагања генеалогиче појма сифилиса следи одговор: једна иста појава може се посматрати с различитих становишта од којих не зависи само њено објективно постојање. Дати мисаони стил даје само једно тумачење објекта и обавезује на тај тачно одређен начин тумачења. Али, с друге стране, из схватања теоријско-сазнајне функције мисаоног стила произлази да Флек сам објект своди на знање о објекту, те да и само постојање објекта доводи у зависност од мисаоног стила. То је споредно, с обзиром да становиште научног реализма можемо да задржимо као неоспорно, а да тиме, као што ћемо видети, проблем остаје исти: како установити чињеницу?

За мисаони стил науке, гледано историјски, заиста важи да се као чињеница и објективно постојеће заступа чак и оно чему емпиријски ништа не одговара и што је у потпуности мисаона конструкција (нпр. „апсолутни простор“, „сила које тренутно делује не даљину“, „страх природе од празнине“, „камен мудрости“, виле, вештице, ђаволи, итд). Међутим, кад је реч о научном знању, мора се на првом месту узети у обзир да мисаони стил науке не

ствара чињеницу као нешто објективно (а још мање објект знања), него својим отпором према мишљењу које иде мимо његових тумачења, обавезује члана научне заједнице да то тумачење прихвати као несумњиву истину. Први разлог научних спорова и извор њихове жестине управо је у различитом тумачењу истих објеката или појава које траже јединствено објашњење. Наравно, учесници у научним споровима редовно користе и ставове који немају предмете, који се заступају као чињенице упркос томе што им ништа не одговара. Али сводити научну чињеницу на мисаоно ограничење које као нужно произлази само из датог знања значило би имплицитно порицање постојања *истих* објеката који су предмет сазнања на основу различитих мисаоних стилова.⁹

Пошто Флек не узима у обзир саму стварност као први знак отпора арбитрарном мишљењу, његова дефиниција чињенице сувише је апстрактна и недовољна је за потребе научног знања. Уз то, изједначава научну, религијску и уметничку чињеницу, а пошто остаје на апстрактном нивоу, произлази да је стварност једнако творевина научне мисли и у том смислу заступљена, као што религијско мишљење креира свет који је за религиозни колектив стварно постојећи свет.

Овај основни епистемолошки недостатак Флекове замисли мисаоног стила својим онтолошким последицама асоцира на идеализам, а у сазнајном смислу води консеквентном релативизму и конструктивизму. Свет емпиријског и свет неемпиријског знања налазе се у истом онтолошком рангу: постојеће је све што дати мисаони колектив на основу свог мисаоног стила истиче као постојеће, било да је у питању научно или религијско знање.

Међутим, с тим у вези потребно је указати да је овај недостатак само друга страна Флекове намере да изведе општу категорију мисаоног стила која ће садржати заједничке структурне одлике – свих облика знања, да би као таква послужила као методолошки основ историјски-упоредне епистемологије. Речени недостатак, у ствари, обезбеђује простор за увид да је објективација става и његова подршка од стране научне заједнице јача и важнија од саме његове чињеничне заснованости у нечему објективно датом. Ако је могуће позитивну епистемологију оправдати без нужног изјашњавања по питању нау-

---

⁹ Када је у питању сазнајно-онтолошки статус чињенице, врло слично гледиште заступају Латур и Вулгар. Упор. Latour and Woolgar (1979): 105-107, 110, 148, 151-152, 172-177, 182-183, *et. passim*, са Fleck (1977): 10,37, 49-50, 64, 78, 82-84, 86-87, 95, 98, 99-102, 124-125, и напомена 5 на р. 178. Латур-Вулгарово схватање преображаја субјективног става и његово разлагање на објективизован научни став и сам објект став, изведено је под утицајем етнометодологије и нема никаквог показатеља да су познавали Флеково становиште. Научна чињеница је схваћена као став објективизован консенсусом оперативне научне групе и у функцији материјалне апаратуре лабораторије, а не као ограничење наметнуто владајућим теоријским становиштем.

чног реализма: јесу ли чињенице нешто објективно дато – онда може да се говори о општем поступку успостављања ставова *као* истинитих, независно од тога да ли то стварно јесу или нису. (Ову збуњујућу формулацију касније ћемо растумачити.) Ово је много важније од критике Флека за наводни идеализам, јер износи једну чињеницу у процедури успоставе научних ставова које нема у епистемолошким расправама. То, узгред речено, значи да димензију епистемичког важења ставова можемо детаљније да разматрамо, а да уопште није неопходно да се изјашњавамо о томе да ли научни ставови имају објективне референте или не. То можемо да препустимо научницима и њиховој аутономији. Што се тиче одлучивања о томе да ли су ставови истинити или не, видећемо да првенство има процедура њихове објективације и успоставе путем институционализације. Из ове перспективе значајно је истаћи две ствари:

прво, речено не значи да Флек оспорава постојање стварности мимо мисаоног стила уопште, а научног посебно, него да као заговорник позитивне (описне) епистемологије о томе не мора да се изјашњава;

друго, тобожњи недостатак услед непостојања разграничења указује да је под владавином мисаоног стила на делу један начин успоставе чињеница или чињеничних ставова који је заједнички научном, религијском, и осталим знањима. Уместо критике, рационалније је тражити одговор на питање: да ли је идеја тог заједничког поступка оправдана или не, тим пре што недиференцирана категорија мисаоног стила указује да он као један може да буде заједнички наукама, религији и уметничким праксама дате епохе.¹⁰

Флекове идеје о настанку научне чињенице, нарочито оне које асоцирају на идеализам посебно ће се обновити у становишту „друштвеног конструктивизма“, као програму друштвено условљене епистемологије седамдесетих година XX века. За припаднике овог становишта истакнути Флекови онтолошки и епистемолошки недостаци биће основне врлине, због чега ће он бити један од гуруа тог правца, тим пре што им је представљао копчу с Ничеом („Нема чињеница, има само тумачења“ – „Es gibt keine Tatsache, nur Interpretationen“) и постмодернизмом.

Основне тезе друштвеног конструктивизма

Развој филозофије науке у другој половини XX века карактерисао се све већим приближавањем чињеничној историји науке, у правцу реконструкције стварних збивања уместо нормативистичког конструисања, а тиме и приближавањем социологији и историји науке до нивоа историјски-контекстуалне

¹⁰ Ово иначе имамо у појму дискурзивне формације (Фуко, 2007) или великих дискурса који у својим епохама владају на основу полемичке конфронтације најмање двеју њих (шире види Брдар, 2002: 388 и даље; Брдар, 2005b: 254 и даље.)

херменеутике научног знања (вид. Брдар, 1999): Предговор). Дејство тих достигнућа било је у најмањем тројако: на основу њих устаљен епистемолошки појам науке показао се као конструкција којој ништа не одговара, а епистемолошке норме као нереални захтеви које научник није ни могао ни смео да следи „уколико му је живот (био) мио“, то јест, ако је имао намеру да међу колегама направи каријеру, с којима би – хтео то или не – морао да се сукобљава. Друго, ти резултати су, постепено али сигурно, дотукли епистемологију и методологију, тако да нарочито ова друга, у студијским програмима више не постоји (што се тиче западних универзитета); и треће, рушење епистемологије срушило је парадигму знања и у разматрању о природи науке неочекивано је отворило врата парадигми моћи.

Становиште друштвеног конструктивизма, као најзначајније из домена парадигме моћи, на први поглед изненађује смелошћу теза својих главних заступника, којима се из основа оспоравају устаљене епистемичке представе о науци. Наиме, према конструктивистичком становишту:

1) епистемологија, како се излаже у филозофским уџбеницима, безвредна је. Тачно је да је застарела, с обзиром да на основу сазнања о стварним механизмима у науци, као и по резултатима унутрашње трансформације нововековне филозофије, разматрање феномена знања више није могуће без друштвене и историјске контекстуализације. Епистемологија мора, да би била реална, да буде позитивна и друштвена. То ће рећи, да не буде нормативна него описна, и да не барата категоријом сазнајног субјекта у вакууму апстракције, него да га посматра на начин бића-у-свету, односно у друштвеним и историјским околностима.

2) Садржај теорија „најтврђих“ наука није аутохтон него је друштвено конструисан, што је поготово случај с њиховим важењем у смислу неприкосновених научних истина. Или:

„У конструкцији научног знања свет природе игра малу или ништавну улогу“ (Collins, 1981b: 3).

(Велика жилавост испољена у реакцијама на овај став само сведочи о дубоком присуству наиве неопозитивизма у светској епистемологији.)

Такозвани објективни критеријуми увек су посредовани културом, историјом и друштвеним контекстом. Степен у којем преовлађује једно научно виђење света не зависи толико од природе, колико од промена и трајања одређених друштвених процеса и односа.

3) Стварност је у стању да „поднесе“ више од једне врсте објашњења и тумачења (Shapin, 1982: 194). Ово је опште место још од Маха и Поенкареа.

4) Научне чињенице су конструисане и нису независне од људске свести, научне праксе и процедура. Зато „научна теорија не *описује* свет него га *конституише*“ (Nola, 1994: 692). Предмет науке, укључујући научне законе, мора да се посматра као друштвена конструкција чија вредност зависи од прего-

варања и консензуса научника (Gergen, 1985: 268; Collins, 1975: 216), као што легитимитет владара зависи од демократски изражене воље народа.

5) Пошто су научне теорије увек у отвореном процесу „преговарања“, питање је „у чијем је интересу“ да одређена научна тврдња буде прихваћена као истинита.

6) То би значило да је наука само „политика вођена другим средствима“, јер је образована и образује се преваходно под идеолошким притисцима и циљевима моћних елита.

Коначно:

7) пошто у науци нема објективности [„Истина о свету природе је оно што моћи верују да је истина“ (Mermin, 1996: 12)], а избацивање идеологија из ње није могуће, преостаје рад на убацивању „прогресивних политичких идеја“ у науку, како би она обављала „еманципаторски посао“, у интересу „потлачених“. Политизација науке је очигледна, само што би конструктивисти узвратили: да, зато што је одувек и била на делу. За друштвене науке све ове тезе важе много више него што су њихови припадници спремни да признају.

Конструктивисти, надаље, у складу с изложеним заступају тезе о томе да је научни дискурс самореферентан; да чињенични став не приказује нешто објективно, него да је сам објективизован унутар корпуса научног знања и да је само у том смислу објективан. То се исказује у виду спремности да нам детаљније реконструишу настанак научне чињенице:

„Конструкција чињеница се типично састоји од три основна стадијума: прво, научници се баве исказима различитих степена спекулативности; друго, како се успоставља стабилан облик одређеног исказа, долази до преображаја на основу ког исказ није само исказ него постаје исказ *о нечему*. Скуп речи бива прихваћен као дискурс који ствара референта у стварном свету. Објект стварног света тако бива креиран преко исказа: путем *цепанња* исказ постаје одвојен и независан од ,објекта‘ о којем стварно ,јесте‘. Трећи стадијум укључује *инверзију* овог односа: ,објект‘ се трансформише у ствар која је непрекидно постојала и што је још важније, претходна егзистенција ствари сада се види као да је довела до настанка исказа ,о‘ објекту. Исказ, који се више не сматра за основу конструкције објекта, сада се види као ,извештај‘ на основу ког се покушава рефлексција неког ,стварног‘ карактера објекта.“ (Latour & Woolgar, 1979: 383-84)

Удвајање исказа осамостаљењем објекта који започиње сопствени живот одвија се „као да оригиналан исказ пројектује своју виртуелну слику“ (*Ibidem*, p. 176). Ова слика постаје објект, али долази до преокрета: исказ више не пројектује виртуелну слику, него постаје слика стварности или одраз објекта који је само требало открити.

Метафизичке основе друштвеног конструктивизма: нелегитиман искорак

Распад епистемологије и нормативне методологије науке пропорционално увидима у стварно збивање у наукама током чињеничне историје, с учинцима који су у филозофију науке продрли до те мере да се она више није разликовала од историје/социологије науке, на крају је отворило врата друштвеном конструктивизму и „дало му шансу“. Ово је општи разлог зашто се (и ево овде) њиме бавимо, што је само наличје скриване истине да бављење традиционалном епистемологијом или методологијом више нема смисла, јер личи на полуступидно заступање норми које у наукама нико не следи нити уважава.

Становиште конструктивизма образовано се под утицајем литературе Флека, Барнса и Блура („јак програм“ социологије науке) [Barnes, 1977; Bloor, 1976] у становиштима Колинса (Collins, 1981a и 1981b), и Латура и Вулгара (Latour & Woolgar, 1979; Woolgar 1988), уз незаобилазног Ничеа („Не постоје чињенице, само тумачења“), и на крају утицај постмодернизма, а чија основна теза заслужује коментар. Отворено речено, коментар је неопходан из простог разлога што конструктивизам, према раширеном мишљењу, представља случај провале левичарско-плебејске осиноности и епистемолошке необразованости у науку, тако да је реакција питање научне и филозофске части и достојанства. Можемо ствар и тако да разумемо, само да видимо шта у име поменутог части филозофија може да да као одговор?

Најпре, напоменимо да конструктивисти праве две методске грешке: прво, занемарију аналитичку разлику између контекста открића (*context of discovery*) и контекста оправдања (*context of justification*) – зато могу да траже каузалне чиниоце у формирању истине, и да истовремено заступају тезу о релативизму, према којој виђење ствари зависи од позиције и интереса субјекта. Ово, у крајњем резултату, води начелном изједначавању свих прича, од научних до свакодневних.

Друго, уводе метафизичку тезу да не постоји корелат научних ставова, него да су ови предмет и резултат преговора, то јест да не реферирају ни на шта објективно, јер су друштвени производ.

Дилетантизам тог правца садржан је и у основним или стратешким тезама које су могуће једино на основу нелегитимног прекорачења границе: реч је о метафизичким тезама да нема чињеница, света, природе мимо конвенција, одакле се, на основу исфорсиране логике моћи, конструктивизам лако надовезује на ничеанизам (теза о логици као „фалсификатору истине“) и феминизам (против западне научне слике света као производа „мушке доминације и завере“), итд.

Иманентна слабост конструктивизма садржана је, дакле, у противречности коју чине: с једне стране, заступа изједначавање свих прича, а с друге, имплицитно уводе екстрапривилегован дискурс, јер само из њега је могућа теза која се тиче транснаучног знања: односно увида у стање ствари мимо сваког знања. То је метафизичка теза о одсуству природе, коју би научни ставови имали за свог референта. И теза и непостојању обавезујуће природе претендује на статус чињенице као резултат договора конструктивиста. То ће рећи да теза о једнакости свих дискурса почива на супротној тези о њиховој кардиналној неједнакости заједно и једног ексклузивног дискурса изнад њих, метафизичког.

О пореклу конструктивизма из критичко-идеолошке регресије

Да бисмо разумели епистемологију друштвеног конструктивизма, скупа с његовим типичним и понекад наизглед дилетантским тезама, неопходно је заћи у историју, до Манхајмове социологије знања (*Wissenssoziologie*) тридесетих година XX века. Манхајмов програм налази се на почетку процеса чији ће резултат у западној епистемологији бити управо конструктивизам, а сам процес спада у случај дегенеративног развоја марксистичког „истраживачког програма“, како би то рекао Лакатош (Lakatos, 1970: 116, *et passim*). Конструктивизам се, дакле, најбоље може разумети као исход неомарксистичке, левичарске регресије, односно дегенерације манхајмовског програма социологије знања на основу погрешног тумачења. Погледајмо:

Реч је о судбини сазнања у последицама проширења марксистичке тезе о друштвено-класном перспективизму. То проширење први је спровео Ђерђ Лукач, у својој апологетској књизи *Историја и класна свест* (1923) [Lukacs (1977)], као званични марксистички филозофски идеолог. Манхајм је у реакцији на њу само развио кобно-скептичке последице, које су погађале и марксизам и доводиле у питање његову сазнајну вредност из перспективе сопственог учења о идеологији као класно одређеној „лажној свести“ (шире, Брдар, 2005а: 13 и даље; Манхајм, 1978: 63 и даље).

Укупан ток расправе од тридесетих година, када Манхајм објављује *Идеологију и утопију* (1929), до данас, заснива се на неколико кардиналних интерпретативних промашаја, који су диктирани идеолошком самоапологијом марксизма, а у светској литератури раширени каналима великог левичарског утицаја.

Прва стратегија

Проблем социологије знања имао је епохални смисао као „саморефлексија друштвених наука“, која код Манхајма настаје прелазом специјалног појма идеологије у општи („све је идеологија“) [За праћење овог дела излагања, Брдар (2005а): 9 и даље]. Поента је у томе да је тај прелаз учинио управо Лукач наведеном књигом (Lukacs, 1977: 250-51), а да марксисти никад нису били у стању да признају његове последице. Није ни чудо, јер исход реченог прелаза је безизлаз и ужас скептицизма: ударцем критичко-идеолошког бумеранга, марксиста би морао да призна да ништа није истинито, па ни само марксистичко становиште (вид. Манхајм, 1978: 77-8). Другим речима, марксизам је преко Лукача извршио епистемолошко самоубиство које ће апологији крити следећих седам деценија.¹¹ Разлог за скривање био је у томе што је једини спас од реченог самоубиства био у признању да и ванмарксистичка становишта поседују истине, што марксистички критичари никада ни у једној критици нису признавали.

Како, дакле, из те скептичке позиције наћи излаз? Друштвена наука, која је хтела то или не захваћена идеологијом, може да се избави једино путем критичке саморефлексије, све до обухвата и критике просветитељског рационализма као судионика скицираног ћорсокака (шире о томе у Брдар, 2005b: 96, *et passim*).

Теза: све је идеологија! – по смислу идентична скептичком ставу: ништа није истинито!, што обнавља питање: па шта је онда у свему томе чињеница? – погађа све позиције, укључујући и марксизам. Консеквенца бумеранг ефекта гласи: *ако* је све идеологија, односно неистина, *онда* је и мој дискурс идеологија! Ако она није истинита, онда не може бити истинита ни теза да је свака друга мисао изван ње – неистинита. Уколико ово продре у критичко-идеолошку свест онда њено, раније чврсто тле постаје „живи интелектуални песак“, тако да – као и свака друга позиција – и она мора да тражи избављење. То, у првом реду, води промени става према сопственој позицији, а потом према другим становиштима и, на крају, према појму идеологије.¹²

Пошто је проблематичан *појам идеологије*, било која мисао која је била оцењивана као идеологија то више не може бити – јер за то више не постоји поуздан појам.

Крајњи учинак је у томе што универзализовањем тезе о идеологији долази до обрта који се одликује:

---

¹¹ У чему су предњачили аутори Критичке теорије друштва, Хоркхајмер, Адорно и Маркузе. Шире, Брдар (2005b): гл. 2.

¹² То, као што ћемо, видети значи обнову радикалног скептицизма, што је у литератури запажено под синтагмом „постулативног скептицизма“ Grünwald (1934): 66; Child (1941): 404.

прво, највећим искушењем за критичара идеологије, зато што мора да одустане од приписивања целокупне истине свом, марксистичком становишту, пошто мора да призна истину и другима;

друго, за пређашњи однос према противничким становиштима више нема основа не само због пољуљане вере, него и зато што је сумњив сам појам идеологије. Пошто се моје становиште сада показује, с једне стране, као сасвим могућа идеологија – што пре нисам допуштао, а с друге, свако друго становиште као могућа истина, неопходна је реконструкција основног појма идеологије.

То значи да, ради избављења од скептицизма, у првом реду, морамо да допустимо спој идеологије и истине! А онда идеологија више не може да буде „лажна свест“; пошто мора да јој се призна спојивост с истином, на нивоу општег појма, следи да упркос идеолошком карактеру свих становишта, у нашем има истине – али је има и у туђим становиштима.

Преостаје да се свако становиште може узети само као предмет истраживања у смислу *друштвено одређеног становишта*, без осигураног права да се и истинитост везује за посебан друштвени положај (Манхајм, 1978: 77–78). Епистемолошка неутрализација први је, неопходан корак у правцу избављења од обновљеног скептицизма, а тај акт, са своје стране, повлачи увођење тезе о плуралном друштвеном перспективизму истине (*cf.* Child, 1942: 163). Када спојимо две ствари – условљеност и питање истине – следи да извор идеологичности више није у друштвеној одређености, већ напротив да ова диктира сазнајни перспективизам с одређеним капацитетом истине. Зато друштвена условљеност не само што не мора да буде извор грешака, већ напротив, може да нам омогући „изоштравања погледа“ за одређене проблемске области. Неочекивана могућност садржана је у увиду да нам један друштвени положај обезбеђује сазнајну перспективу за коју су остали друштвени положаји слепи (Манхајм, 1978: 123).

Из генезе становишта не следи и не може се извести поуздан закључак о његовој истинитости! С овом тезом Манхајм је, у своје време, заиста био усамљен, не због њеног смисла колико због последица којима води, а против којих су марксисти били решени да се боре свим силама. Није ни чудо, јер би то, с једне стране, марксизам оптеретило сумњом да можда не поседује сву истину, а с друге, значило би помирење с тезом да и либерализам и конзервативизам могу да садрже истине, односно не морају да буду лажни. Обе тезе марксисти тридесетих година, као и пет следећих деценија, нису могли да признају и испоштују последице које из њих следе.

Данас можемо рећи да су у питању тривијалне истине. То нарочито важи за тезу за раздвајање питања генезе става од његовог важења – откако је у савременој филозофији језика откривена разлика између прагматике и семантике, уз констатацију узајамне неизводљивости (Austin, 1961/1962; Moris, 1975; Searle, 1991).

Друга стратегија и раскриће

На основу изложених промена у примарном разумевању проблема отвара се питање у правцу потпуног одређења новог појма: ако допустимо спој с истином, када је онда и по чему нека мисао идеологија? Ово можемо да преформулишемо у складу с темом нашег рада: када је и по чему једна мисао истинита, или: шта је научна чињеница и како се установљује?

Негом скициран правац представља једино могуће „прогресивно померање проблема“, које претпоставља одбацивање марксистичке критике Манхајма као идеолошко-циничног самоскривања на начин „продаје рога за свећу“. Тим путем, као што смо видели,¹³ расправа излази из апорије на основу преформулације тезе о пореклу идеологије: друштвена условљеност сама по себи не може да значи прејудуцирање истинитости, што налаже њено епистемолошко испитивање сасвим независно од питања условљености. Ово наравно, укључује уважавање и аналитичко раздвајање контекста открића (*context of discovery* – у виду историјског контекста настанка идеја и теорија), од контекста оправдања (*context of justification* – у виду критичких процедура епистемичког испитивања које се више не тичу генезе знања него његовог односа с предметом). Укратко речено, на основу скициране стратешке промене, идеологија по новој дефиницији може да буде истинита мисао, одакле се изводи хеуристички став да све идеологије могу да садрже истине, чиме се надокнађује последица перспективизма, због којег истину као целину не садржи ниједна од њих.

Други пут не води у превладавање проблема, него у апорију која карактерише становиште друштвеног конструктивизма. Тај пут је био одређен хроничном грешком садржаном у марксистичкој критици социологије знања и истрајавањем на идеологизованим тезама током следећих шест деценија. У сведеном изразу, реч је о задржавању основне тезе о друштвено-историјској одређености идеја која директно погађа њихову епистемичку вредност. На основу тога, одржавана је мистична подела између свих класних позиција као извора неистине и пролетерске позиције као јединог извора истине. Оставимо ли по страни мистицизам ове фантазије (шире, Брдар, 2005b: гл. 10, стр. 230-31, 234, *et passim*), потребно је да укажемо на то да се правцем друштвене условљености истине и истрајавањем на погрешном тумачењу основног проблема, левичарско-марксистичка апологија из критике друштва (капитализма) проширује у критику науке као „буржоаске ствари“ и „западњачког“, „капиталистичког“ производа, до критике западне културе као експлоататорске (што су раније већ учинили Хоркхајмер, Маркузе, Адорно и остали), итд.

¹³ Шире излагање ове прве стратегије читалац може видети у Брдар (2005a), а у проширеној варијанти у књизи Брдар (2005b).

У односу на Манхајмов првобитан програм, конструктивизам доноси две ствари: прво, доводи до краја тезу о условљености и друго, исту тезу универзализује, јер јој потчињава и природне науке и математику, што Манхајм није радио. Штавише, у тим круговима се говори о „Манхајмовој грешки“ када је реч о изузимању природних наука и математике од социолошког третмана (Woolgar, 1988: 23, 48). У исходу тог проширења свеколико светско знање биће друштвено-историјски условљено, па ће као начелно лажно, у статусу друштвене истине бити успостављано неким другим, трансепистемичким критеријумима.

Две скициране стратегије избављења можемо да лоцирамо у комплекс знања–моћи, на следећи начин:

Док првоскициран пут представља излаз из домена *моћи* и стабилизовање у домену *знања*, јер је и изведен је у интересу знања, овај други представља потпуно увлачење проблема знања у проблем (и домен) *моћи*, што ће резултовати с две ствари у карикатуралном виду: прво, варијантом фукоовске генеалогije знања, а друго, варијантом постмодерне приче изједначавања свих дискурса, од научних до свакодневних.

У случају овог другог решења имамо, поред изложеног, и провалу исполитизованости и дилетантства у комбинацији с осиношћу и ароганцијом, која наивније ауторе још може да наведе на узалудну расправу с њима. Ово друго решење заокружује се тезама:

1) да је свеколико знање у епистемичкој вредности одређено друштвено-историјски, што је само закључење марксистичке тезе која никад није признавала разлику између порекла идеје и њене одрживости;

2) да је важеће знање у ствари епистемичка лаж друштвено успостављена владајућим односима моћи, и да ће важити само док важи та констелација моћи;

Ове две тезе одржавају у важењу марксистичко-утопијску тезу: да знања може бити тек пошто се укину друштвене класе и елиминише неједнакост моћи међу људима. Према левичарском мишљењу, дакле, све до успоставе бескласног друштва, реално речено, никад.

И треће, да предмет знања не постоји, него да је истина последица наметања моћи или у најбољем случају ствар демократске расправе и конвенције – на начин који је близак и Хабермасу као, иначе, последњем изданку марксистичке регресије у правцу реченог конструктивизма.¹⁴

¹⁴ Хабермаса помињем зато што нигде у великом опусу о комуникативном уму није навео око чега учесници расправе постижу консензус: око неког (неконсензуалног) критеријума истине (на пример, адекватације), или се просто договарају да одређен садржај држе за истинит. То је његову теорију чинило неозбиљном и у исти мах блиском конструктивизму. Да не говоримо да се доступност истине доводи у зависност од услова „неискривљене“ комуникације, то јест од друштвених услова ослобођених односа моћи, што је илузорно и чак бесмислено.

Ето разлога због којих смо конструктивизам окарактерисали као последњи изданак неомарксистичке-левичарске регресије. Потпуна условљеност свеколиког знања друштвено-класним положајима, у крајњем значи интересно-политичку инструментализацију закључком да је сфера свеколиког знања у ствари само „наставак политике другим средствима“. У Манхајмово време, тридесетих година, када су на сцени биле искључиве идеологије нацизма, фашизма и комунизма под чијим погубним утицајем су марксисти водили тотални класни рат у теорији, то је заиста било тако. Имамо ли то у виду, Манхајмово залагање за изузимање природних наука и математике имало је смисао, с једне стране, ослобађања и заштите барем ових наука од идеолошке осиноности и насиља, а с друге, смисао постављања узора аутономије који би имао вредност за друштвене и хуманистичке науке, како не би без остатка завршиле као слушкиње у идеолошким будоарима епохе.

Истакнимо на крају овог одељка да се оба скицирана правца могу извести из два различита тумачења познатог Лукачевог става који гласи: „Природа је историјска категорија“ (Lukacs, 1977: 322). Ако кажемо: да, тако је! – завршавамо у мистицизму (како природа може да буде друштвени производ) и конструктивизму (нема чињеница мимо друштвених консензуса са становишта и у интересу моћи, односно ничеански: „има само тумачења“).

Друга могућност односи се на став да је „тумачење природе“ друштвени производ. Лукач је томе био ближи јер непосредно наставља: „То јест, шта на одређеном степену историјског развитка *важи као* природа... дакле, шта има да значи природа према облику и садржају... стално је друштвено условљено“ (*Ibidem*, стр. 322). Пошто је овде реч о тумачењу природе, то сама природа задржава своју основну аутономију као предмет научног знања, а тиме и подручје чињеница.

Дискурс и објект: чињеница и привид

Да ли је потребно ради даље расправе да се изјаснимо о томе да ли научни ставови за своје предмете имају нешто стварно, или су само тумачења која граде слику о нечему што реално не постоји, а што се зове природа?

Свет нам је дат једино путем значења и поставки (Sätzen) [Husserl, *Ideen I*, § 135, S. 332]. Свака ноема има садржину, наиме свој смисао, преко ког се односи на предмет.¹⁵ Или: „Израз (Ausdruck) означава (именује) предмет *посредством* значења“ (*Log. Unt.* II, i, § 13, S. 49). Ово су аргументи у прилог тези да смисао или значење претходи ствари, што је нарочито уверљиво и сли-

---

¹⁵ Husserl, *Ideen I*, § 129, S. 316, 318, § 135, S. 329; *Log. Unt.*, II, 1, § 12, S. 46. Мишљење се увек односи на ноему, преко које има однос према ствари, *Ideen I*, § 94, S. 337.

ковито истакао Хусерл ставом да „између свести и реалности зјапи прави попор смисла“.¹⁶ На основу њих излажемо два основна става:

1. непосредан однос према ствари, мимо мисли или значења, није могућ. Пошто је сам смисао први референт речи (којима је означен и изражен), а представља нешто као независно од речи, и пошто то означено може да постоји, или да не постоји, онда следи

– да сваки став, а тиме и сваки дискурс, поседује моћ самооправдања, јер пошто је смисаон, самим смислом поставља референта чак и ако је овај привидан;

– то значи да су могући привидни и стварни референти. Привидан референт важи као стваран – све док се не покаже супротно. (Људи су веровали у постојање једнонога, све док није утврђено да се нигде на земљи не може пронаћи; пре тога многи су веровали да их има и у оближњој планини).

У сваком времену и у свакој култури на делу су дискурси с ове две врсте референата. То, наравно, важи и за научне дискурсе. Ни један дискурс сам од себе не поседује критеријум ваљаног разграничења ове две врсте референата. Кажемо ваљан, што указује да поседује критеријум који није ваљан. И заиста, сваки научни дискурс сам собом намеће разграничење две поменуте врсте, али тако што од једне границе привидне референте намеће као стварне и обрнуто: стварне референте успоставља као привидне. Наука нема начина да то укине, пошто једина могућа промена долази од новог теоријског дискурса који у себи понавља идентичну грешку „привидних референата“.

2. Други став тиче се разлике наше позитивне епистемологије у односу на друштвени конструктивизам, иако се и ми у одређеном смислу надовезујемо на Флека. За разлику од конструктивизма позитивна епистемологија нема потребу да се изјашњава о томе имају ли научни ставови објективне референте. Раније смо напоменули да се то у конструктивизму решава метафизичким тезама о (не)постојању природе. Наука је становишту реализма (да природа постоји независно од нас). У том погледу позитивна епистемологија може у потпуности да уважава њен став и аутономију, пошто сама уопште не зависи од изјашњавања у том погледу. Како нема потребе да интервенише у то питање и, успут речено да с метанивоа без потребе прелази на објект ниво, позитивна епистемологија нема за своју основу ни једну метафизичку тезу.

Дакле, начелно гледано, становиште позитивне епистемологије које излажемо у наставку важи било да природе има или нема, односно, важи и у случају важења свих теза научног реализма и неоспорне процедуре чињеничне успоставе научних ставова. Реч је у ствари о томе да емпиријско поткрепљење ставова није довољно да би стекли важење објективних научних ставова, то јест, да су за такав статус неопходни и штавише нужни додатни услови који се више не тичу епистемологије и методологије него друштвено-

¹⁶ *Ideen*, I, § 49, S.117. Упор. и Bolzano (1837), § 42, S. 50.

институционалних услова успоставе и одржања истине као јавне ствари (*res publica*). А нико не може да оспори да је наука јавна ствар.

Чињеница између природе и конвенције

Поред тога што можемо да констатујемо да је порекло друштвеног конструктивизма у регресији марксистичког програма критике идеологије и у одређеном тумачењу Манхајма, а уз то да се темељи на неосвећеној метафизици, то не значи да му не треба признати одређену хеуристичку вредност, односно отварање значајних епистемолошких питања. Напротив, имајући у виду димензије значајне за успостављање научних истина, које се могу осветлити само социолошки, а не епистемолошки, потребно је бити спреман на ризично испитивање различитих хипотеза. Ово нарочито важи уз могућност да је укупна епистемологија у ствари идеологија научника и науке, коју филозофи науке тврдоглаво намећу као истину „науке у својој суштини“. Та традиционална епистемологија, чији је последњи и најтврђи заговорник био Карл Попер, у неповратној је кризи још од Кунове *Структуре научних револуција* (1962). На пример, зашто би било оправдано рационалност науке сводити на процедуре утврђивања истинитости ставова, а не проширити је, на пример, на питања научних фондова и борбе група за њих, ако науке одавно нема без огромних финансијских улагања; зашто би из рационалности биле искључене тактике и стратегије очувања владајућих теорија пре него што се максимално не искористе њихови хеуристички капацитети, итд.

Процедура испитивања научних ставова никада се не одвија у семантичком и епистемолошком вакууму, изузев у филозофским трактатима. Филозофске расправе о току оправдања и провери ставова личе на класично-механичке приче о могућности праволинијског кретања у космичком вакууму, што је апстракција којој ништа реално не одговара. Еквивалент гравитационим пољима у космосу чини констелација или структура заложених интереса („vested interests“) у заједници: како ужој научној, тако и шире друштвеној. И као што је правац светлосног зрака закривљен снагама гравитационих поља, због чега је „најкраћи пут“ кривудава и гравитационо предодређен, тако је и конкретна логика оправдавања потпуно у моћи институционалних гравитационих инстанци које, као што смо поменули, више делују на нивоу предреклексивне спонтаности него путем интенционалне употребе. Зато се од апстрактних семантичко-епистемолошких расправа не може много очекивати, имамо ли у виду да је категоријални апарат по правилу недовољан да би закључци имали стварно важење.

Проблем утврђивања објективне чињенице или емпиријских научних истина можемо да скицирамо и провизорно решимо на основу природно-правне тријаде: *physis-logos-nomos*. Логос као посредујућа категорија повезује преоста-

ле две, било да их у себи, као појам, спаја као природу ствари и име, или их супротставља као природу и конвенцију.

Ако смисаоне чињенице нема без става и ако овај стање ствари означава смислом који поседује, онда је чињеница, узета у свом појму, увек јединство *physis-nomos-logos* (објект-име-појам).

Раније смо истакли да је одговор на изазов конструктивизма питање филозофске части. Сада је време да видимо шта филозофија у том погледу може да каже. Да најавимо унапред: не може много, и проблем настанка и успоставе чињеничног става може да реши једино по цену сопственог преображаја у социологију знања. Погледајмо како то изгледа посредством одговора на питање зашто је неопходна одлука у вези истинитости ставова.

Одговор на питање да ли је за успостављање чињенице више одлучујућа природа или конвенција, зависи од тога на који начин та веза између тврђеног става и реалног стања ствари може да се успостави као нужна. С тим у вези, у сврху скраћене анализе, узећемо два гледишта: Поперово о индукцији и Раслово о успостави значења. Попер сматра да нема логичког оправдања које би допустило и омогућило извођење универзалног става на основу сингуларних, ма колико ови били бројни (Popper, 1973: 61). Попер индукцију одбацује због тога што се њени закључци не изводе логичком нужношћу, без обзира на број примера из којих се изводе. То би значило да је о једном објективном стању ствари могуће мноштво ставова, имамо ли у виду да је сваки од њих једна интерпретација.¹⁷

Исти став, са становишта модерне семантике у Расловој формулацији изложеној три деценије раније, гласи да:

„не постоји [нужан]... пут од денотације ка смислу, пошто сваки објект може да буде денотиран бесконачним бројем различитих денотирајућих фраза“ (Russell (1905): 50).

Ова два става говоре једно исто: да је утврђивање смисла датог стања ствари могуће путем бесконачног броја ставова, односно путем небројених могућности тумачења. Свака од тих могућности представља индуктиван закључак у домену вероватноће. То би значило да би за објективно и једнозначно утврђивање истине био неходан управо пут који је реченим оспорен као немогућ: од објекта ка његовом значењу или смислу. Пошто то није могуће, следило би:

¹⁷ Popper (1972): 98, 100. Овај Поперов став постаје јак, нетривијални аргумент, тек посредством историјске конкретизације, када се узме у обзир да је усмерен против индуктивистичке теорије сазнања према којој је у историји природне науке било речи о прогресивном развијању једног и истог система знања на основу непрекидног откривања чињеница. С тим у вези, аргумент посредно каже да тај индуктивистички развој знања није нужан, него да су могући многи други системи знања који се односе на један исти домен чињеница.

1) да је у успостављању истинитог става садржана неукидива мера децизионизма;

2) услед немогућности нужног пута од природе ка конвенцији, поставља се питање на који начин се утврђују чињенични ставови који имају важење објективних, односно чињенично нужних истина?

У суочавању с овим питањем ординарна филозофија долази до своје границе, која је исказана у претходном излагању. Даље решење проблема налаже јој да баштини сопствене хеуристичке могућности у исходу XX вековног преображаја у одређену социологију знања, образовану трансформацијом филозофије језика.¹⁸ Погледајмо како то изгледа.

Ако је, дакле, став са становишта *природе* – контингентан, како смо видели да с правом каже Расл, следило би да једино преостаје да буде нужан – са становишта *институције*. То би онда значило да институција предодређује „природу природног“ и да у исти мах и заклања (и тиме скрива) начелну контингентност *vis-à-vis* природних, објективних чињеница (*brute facts*). Зато су у праву они који идентификују чињенице са ставовима,¹⁹ уз прецизирање: као чињенице важе само они ставови који су уткани у корпус институционализованих веровања и знања. То би онда значило да денотација стања ствари на начин истинитог става с признатим важењем, мимо институционалних императива није могућа! Ово би требало да буде став у рангу аксиома, који нам једино преостаје као кључ за решење апорије зване „објективан“ или „истинити став“.

Тако гледано, тријада *logos-nomos-physis* свој конкретни вид има у тријади: институција-став-чињеница, у односу узajамног подржавања: *nomos* у смислу објективно важећег става није могућ само на основу *physis*-а, без подршке у институцији (која их спаја као *logos*).

С друге стране, у широј перспективи гледано, *nomos-logos-physis* или институција-став-чињеница, представљају варијанте тријаде: *моћ-вера-знање*. Само у тој тројној вези могуће је да оно што је природно у исти мах важи и као знано, због чега и оспоравање онога што институционално важи као знање мора да важи као „неприродно“, ексцес па чак и шок. Због тога, у случају појаве сваке нове чињенице, то јест новог става (пропозиције), није могуће да се не активирају истовремено сва три интереса: интерес знања, интерес вере и интерес моћи, како са становишта уже научне заједнице тако и са становишта друштва, у случају знања од стратешког интереса, или ако је погођен неки други друштвени интерес. Интерес знања суверено влада једино у апстракцијама епистемолошких уџбеника, јер никада није једини ни у најразвијенијој научној заједници.

Савремена филозофија често говори да прву институцију поредставља језик, односно „језичка игра“. „Језичка игра“ је, наравно, институција која у свом

¹⁸ О смислу овог упутства види шире у Предговору за зборник Брдар (прир.) (1999).

¹⁹ „Чињенице су оно што се приказује (*darstellt*) истинитим ставовима.“ (Petzig 1970: 43)

важењу на начин природности (обичајности) претпоставља изванјезички институционални склоп.²⁰ У исти мах, она спада у друштвено владајући дискурс као ефицијентно јединство моћи вере и знања. Владајући дискурс непосредно зависи од институција које подржавају и одржавају важећа веровања и знања мимо којих нема легитимног приступа *physis*-у, односно сировим чињеницама („brute facts“).

Своје решење проблема успоставе чињенице скицирамо у оквир полазног становишта које чини аранжман четири категорије или четири друштвене компоненте, без којих ни једно друштво није могуће:

институција–ум–ауторитет–дискурс

Ове четири инстанце граде основну друштвену констелацију, с једне стране умреженошћу својих заложених интереса, а с друге узајамним подржавањем и својом повезаношћу с владајућим дискурсом, тако да:

- а) ни једна није могућа без преостале три,
- б) свака има основу своје легитимације у преостале три.

Повезаност о којој је реч је функционална и успоставља се на односима комплементарности; свака од њих је легитимациона основа повезаности преосталих три. Ово су нужни услови које свака инстанца мора да испуњава да би имала друштвено важење (шире Брдар, 2005b: 144-46, 150-53, 377-78).

Основна идеја гласи да епистемолошки простор сваког времена или епохе уоквирују институције, ауторитет, ум и владајући дискурс. Мимо овог четвороструког аранжмана није могућа истина у датом времену. То најпре значи да облик, природа и усмереност сваке инстанце зависи од аранжмана у којем је повезана с преостале три на основу заложених интереса. Прво што они у четворном аранжману дају је слика или тумачење природе свих ствари! Природа у том тумачењу, као јасна и одређена успоставља се у двострукој функцији: као стање ствари или чињеница (опис), и у исти мах као епистемичка норма (пропис) с којом све мора да се усклади да би имало важење истине и истинито. Другим речима природа је, уз четири наведене инстанце, пети елемент који се њиховом констелацијом смисаоно конституише и стабилизује. Што се саме истине тиче, протумачена природа као јасна и одређена у првом је плану, па пошто се конститутивне инстанце повлаче у позадински план, то се онда чини да

²⁰ Док је језик језичке игре одређене заједнице за њу саму у једном нивоу огледало чињеница, с друге стране, сфера *brute facts* или *physis*-а уопште је учињена огледалом у које се путем језика у сферу *physis*-а пројектује институционална структура датог конкретного света. Тим путем се, на пример, поредак (*taxis*) античког света из космоса рефлектовао уназад у смислу нормативно поентираних *physis* у природноправној мисли. Детаљније се о овом феномену двоструко огледања логоса, читалац може упознати у Топичевим реконструкцијама порекла техноморфне и социоморфне метафизике. Вид. Topitsch (1958): Кар. „Kosmos der Philosophie“.

их ни нема, односно да немају никакву конститутивну улогу у изградњи и стабилизовању тумачења природе свих ствари.

Пошто четири наведене компоненте у својој функционалној повезаности граде трансцендентално поље свеукупне или могуће истине једне епохе коју дефинишу својим аранжманом, то је онда неопходно рачунати с њима при разматрању процедура установљења било које, па и научне истине. Према томе, ако знање с правом ставимо у димензију ума и његовог друштвеног носиоца (институционализоване науке и филозофије), онда судбина новог знања најмање зависи од његове емпиријске заснованости. Штавише, управо емпиријски поткрепљено знање имаће гору судбину од илузије, онолико колико нарушава речени функционални однос ума и осталих трију инстанци, то јест, уколико нарушава институционално стање и структуру заложених интереса, како у научној заједници тако и у ширем друштву.

Четири поменуте инстанце, дакле, конституишу простор епистемичке слободе у којем је могуће одвијање сазнајних пракси без њихове директне интервенције. Али није могућа епоха у којој епистемишки простор не би био њима конституисан. (Ако је у Средњем веку ауторитет цркве био пресудан за питања истине, то не значи да инстанце ауторитета нема и у савременом добу: прво, епистемички ауторитет је пренет на ум и научну заједницу; а друго, владајући друштвени ауторитет је таквог карактера да је за њега самог конституиван аутономан научни ум.)

Такође, друштва нема без великог, друштвено владајућег дискурса. Дискурс овог ранга увек функционише као логос који држи у јединству:

1) *nomos* и *physis*, институцију и чињеницу и самопредставља се као огледало логике чињеница;

2) обједињава основне три компоненте друштвене целине: институцију, ум и ауторитет, као друштвене носиоце моћи, знања и вере.

Само уз ове услове дискурс поседује ауторитет, дакле и ауторитет знања.

3) Велики дискурс функционише као основни оквир конституције свих посебних дискурса, идеолошких, филозофских, научних.²¹ Он је својом „језичком игром“ у конкретном друштвеном склопу њима надмоћан, ни једним од њих не може се оспорити и зато што је сам по себи први и последњи основ њихове легитимације. Тај друштвено владајући дискурс с посебним дискурсима је у односима двеју врста:

прво, на нивоу спонтаности и предреклексивности у односима интерференције или „мешања“;

друго, на нивоу интенционалности, однос узајамне референције, што ће рећи узајамне легитимације путем „позивања на“.

Владајући дискурс карактерише конкретну културу и као интериоризован од стране живог носиоца аргументативног ума делује као „сила која се не осе-

---

²¹ Шире Брдар (2002): гл. 14; исти (2005b): гл. 11.

ћа“, а њиме су ради функционисања интерференције – чији *telos* је његова легитимација – дискурси филозофије и науке институционално успостављени као дискурси знања и истине, чиме се оправдавају веровања, а преко њих и функционисање друштвене и политичке моћи. Другим речима, циркуларност један од својих видова има у таутолошкој фигури легитимације, која неукидиво функционише у логици односа владајућег и њему функционално подређених дискурса.²²

Ставови потпадају под ауторитет институционализованих знања и правила подржаваних веровањима заједнице. У начелу гледано, оно што важи као чињеница увек претпоставља један институционални поредак (*axis*).²³ Превођење номоса (ставова) у домен *physis*-а путем институције садржи могућност постављања привидног референта за нешто стварно. Међутим, нема културе која не садржи институционално фиксиране привидне референте који важе за стварне објекте, све док сам владајући институционални поредак важи као стваран. (Као што смо раније напоменули: Дарвинова теорија има подршку свог важења у секуларном дискурсу, а овај други има подршку у дарвинистичком дискурсу.)

Институционални склоп је прагматички *a priori* сваког појединачног мишљења у погледу прагматске легитимности, као што институционализована „језичка игра“, која оперише с институционализованим мњењима, садржи *a priori* принципе могућег важења сваке у дискурс унете садржине. Из овог разлога, све док конкретни институционални поредак важи, није могуће рационално одлучити шта спада у домен привидних референата. Он поставља трансцендентално ограничење расправи уопште, до те мере да о многим стварима расправа није ни могућа, јер надмоћ има прећутна сагласност која се очекује од свих учесника у расправи о било чему. Када је реч о основним ставовима или „општим местима“ владајућег дискурса, њихово оспоравање никад не може за исход да има расправу, него прекид, ексцес и констатацију стања „ненормалности“. На основу тога, можемо на пример рећи, да је Посејдон за човека античког света био у рангу *brute facts* или природна ствар (што значи и ствар лишена чуда), као што је за нас, у нашем свету исти феномен илузија, иако је у оба случаја реч о институционализованој чињеници или тачније, институцио-

²² О овоме види Brdar (1988): 202-28. Став према овом питању зависи од ширине историјског захвата. Није ли дискурс хришћанске теологије био надмоћан наукама и филозофији више од хиљаду година? Исто важи за марксистички дискурс у земљама социјализма. У западној Модерни велики дискурс је дискурс сцијентизма. Друштвено владајући дискурс се не може научно оспорити зато што је он услов могућности и легитимности самог научног дискурса.

²³ Као знање може институционално да важе само они садржаји који функционално подлежу институционалним односима моћи и основним веровањима заједнице под заштитом те моћи! Другим речима, знање у интерсубјективном, а то значи јавном и друштвеном смислу подлеже императиву комплементарности и интерреферентности с институционализованим односима моћи и базичним веровањима – што је компонента функционалности институција уопште.

нално одржавана *brute facts*. Зато говорник који би тврдио да Посејдона нема, у старом веку био би дочекан с истим чуђењем, као и говорник који би на неком нашем округлом столу тврдио да Посејдона има. У оба случаја не би био схваћен као нормалан, и с њиме се нико не би упуштао у расправу. Разлог је у томе што институционализовани ставови не покрећу питања истинитости/неистинитости него озбиљности/неозбиљности и елементарне нормалности! Скуп привидних референата који су улазили у конститутивне компоненте једног света у *physis*-димензији, уопште је одредив само из другог света који исто такво разграничење не може да изведе и за самог себе. Због тога ни прво разграничење не значи много. Другим речима, преостаје нам да кажемо: у античком свету су богови постојали, као и у Средњем веку вештице, за шта у нашем свету више нема места, или то су фикције једино у нашем свету који, узет за себе, није лишен својих фикција у важењу „очигледних истина“. А услов било које рационалне расправе о истинитости је прећутна сагласност око основних ставова („очигледних истина“) владајућег дискурса.

Пошто интересубјективни односи и перформативни акти спадају под институционалне чињенице,²⁴ а пошто су институције објективизовани диспозитиви моћи у чијим оквирима свако зна своју улогу и место, то онда и односи тврђења и расправа, које за циљ имају знање или било шта друго, спадају под односе моћи.²⁵ Што се могућности тврђења и расправе тиче, ту је питање има ли појединац прагматско право учешћа, које је право да уопште учествује у расправи. Ово право се не оснива на садржају тврђења, него на институционалном месту говорника. Поред тога и овоме комплементарно, постоји пропозитивно право, које се тиче важења садржине заступљених ставова. Јасно је да прагматско право претходи пропозитивном праву, јер ако првог нема ни друго неће добити на важењу, чак и ако појединац говори истину. Такође, уживалац прагматског права има одређен домен овлашћења да говори, а захваљујући тим овлашћењима бива саслушан и примљен с пажњом.²⁶

²⁴ Институционалне чињенице – то су установе које се тичу односа интересубјективности и узајамних права и дужности. Bartsch (1979): 218-19. „Thus any performance must be a public act, performed for and (at least implicitly) addressed to some audience, signifying to them the inception, alteration or dissolution of some institutional state of affairs“. Cameron (1970): 103. За разлику од њих, институционализоване чињенице се тичу ставова о било чему као објективном стању ствари и оне у првом реду немају ништа заједничко с односима интересубјективности, правима и дужностима. Ову разлику је целим током излагања потребно имати на уму.

²⁵ „Ако, као што Остин запажа, постоје искази који нису само ’описи стања ствари и тврђења чињеница’ него и ’извршења неке радње’, то је зато што се моћ речи састоји у чињеници да нису изречене на лични рачун некога ко је пуки ’носилац’ (bearer): ауторизовани портпарол може речима да делује на друге актере, а тиме и на саме ствари, само зато што његов говор концентрише симболички капитал акумулиран од стране групе која га је овластила и која му обезбеђује *основу моћи*“. Bourdieu (1977b): 112-19 (курзив оригинал). Такође, Thompson (1984): ch. II: „Symbolic Violence“, pp. 42-72.

²⁶ „Језик није само средство комуникације или чак сазнања, него је и средство моћи. Онај ко говори не жели само да буде схваћен, него жели и да му се верује, жели послуш-

Значи да ће и ставови, за које је осигуран консензус у погледу њихове истинитости, бити резултат на основу односа моћи, чак и када су ти односи равноправни па обезбеђују епистемички коректан консензус, на бази најбољих аргумената.

Сада видимо потпуније зашто су чињенице двоструког карактера: с једне стране, зависе од институције језика, а с друге, од њих зависе ставови у погледу истине. Уз то, језичка игра са своје стране зависи од изван-језичких и ван-олошких правила (од инстанци институције, ауторитета и ума), тако да истинитост ставова није посредно одређена само институционалним чињеницама под којима важи језичка игра, него и утицајем осталих инстанци као и институционализованим ставовима (знањима).

Овако гледано, одговор на питање шта је *brute facts*, или *physis*, увек је *a priori* одређено укупним институционалним склопом који диктира услове важења и легитимности ставова који далеко надмашују услове за које зна и које истиче епистемолошка рефлексија услова могућности рационалности и истине.

Ако дакле, *nomos* узмемо као представника става (statement), и поновимо Раслов увид да нема нужног пута од *physis* стања ствари ка *nomosu*, преостаје нам као нужан једино пут од *logosa* ка *nomosu* и *physisu*. Преведено на једноставнији језик то значи да се:

Немогућност нужног пута од природе ствари до значења и става, надокнађује нужним путем од институције према природи ствари, преко става.

Ово значи да се мноштву могућности интерпретације чињенице као стања ствари, што се реализује у виду мноштва различитог тумачења једног и истог, стаје на пут тако што се из мноштва издваја један од њих путем институционализације! Другим речима, као природни, објективни и истинити ставови о чињеницама важе само они који су институционализовани.

Можемо слободно рећи: истинит став не мора да буде институционализован да би био истинит; али да би имао интерсубјективно *важење* истинитог става, мора. Тачније: истинито-важећи став мора да буде институционализован, али институционализован не мора увек да буде истинит, мада увек важи *као да је* истинит.

Закључак

Да резимирамо проблем. Ако конструктивистима у одређеној мери не бисмо дали за право, не бисмо могли да објаснимо како и на основу чега теорије у наукама владају и по неколико векова, а да нема егзактних доказа који им иду у прилог.

ност, поштовање, изузетност. Отуда следи потпуна дефиниција компетенције као права на говор, то јест, као права на легитиман језик, на језик ауторитета. Компетенција укључује моћ наметања прихваћености.“ (Bourdieu, 1977a: 645-68)

С друге стране, ако не бисмо дали за право научним реалистима, не бисмо могли да објаснимо чему уопште страсне полемике међу научницима и покушаји усмерени на боље сазнање света.

Уз то, видели смо да утемељење става на непосредном увиду у чињенице или стање ствари може да се заступа једино здраворазумски, а да су у том погледу ствари много сложеније. Ово тим пре што ако има нужног пута у закључивању, онда је то само од институције према природи, а никако обрнуто. Према томе, као закључак следи:

(1) да је легитимација или делегитимација једног дискурса путем другог могућа једино на основу фиксиране самореферентности независног дискурса који (де)легитимише, што ће рећи на основу догматске одлуке (*dogmatische Abbruch*) његовог подржавања као судбене инстанце. То значи да је важење било ког дискурса могуће у крајњем само на основу догматске одлуке и вере у његове ставове који истим начином мењају смисао: уместо одлука добијају важење установљених истина.

(2) Нема сумње да је установљење истинитог знања тесно повезано с ондима моћи – како друштвене тако и односима моћи у научној заједници – пошто су и саме институције објективизовани диспозитиви моћи. Коначно,

(3) ставови који не могу да се ускладе са скупом институционализованих ставова биће одлагани као аномалије и неистине, до критичне тачке или боље речено „критичке масе“ када доводе у питање стање у науци. Притом се не доводи у питање сâмо постојеће знање, него, с обзиром да је његово важење увек везано за институције, доводи се у питање и сам институционални диспозитив науке, а понекад и ширег друштва. Тако гледано, научна револуција постепено мора да има последице у рангу друштвене револуције у виду реструктурирације институционалног склопа који ће моћи да одржи и објективизује нове научне истине (које су, као и увек, у одређеном броју конструкције без покрића).

(4) Револуционарна промена у науци често претпоставља или је део великих инаституционалних промена у друштву и обрнуто. Научна промена без друштвене промене могућа је само у друштву потпуно аутономизоване науке, чије промене не погађају актуелну констелацију дискурса-ауторитета и институција.

Да наведемо два примера који потврђује изложену стратегију: какве су све промене биле неходне на друштвеном, културном, идејном и институционалном плану од Дарвиновог времена у следећих стотину година, да би његова теорија еволуције стекла важење „научног општег места“. Дотична теорија није све објективнији статус стицала гомилањем емпиријских доказа, колико постепеним институционалним променама чијим аранжманом је на крају „објективизована“ до те мере да је њено критичко оспоравање чак и у научним круговима постало мало препоручљиво. На крају, због институционалне фиксације више није могућа критика њених слабих места без велике гужве у јавности и идеолошких оптужби, а поготово не просто истицање да је у питању

теорија Б категорије која нема неопходну „критичну масу“ емпиријских доказа да би се узела у важењу у ком је институционално подржана: наиме, као научно неприкосновена.

Други пример имамо с марксизмом. Како је био институционализован доласком комуниста на власт тако су сви ставови његове теорије добили важење истине. Они услед тога не само што се никад не проверавају, него више ни не могу да се подвргну критици, пошто су постали метакритеријуми свих критеријума истине и свеколиког знања. Тек после губитка институционалног ослонца, после пада комунизма, могућа је расправа не само о томе колико марксистичка теорија поседује истинитих ставова, него и о томе који од њих су бесмислени и на ивици увреде озбиљног ума. И као раније с марксизмом, данас се у земљама бившег социјализма типски идентично збива с (нео)либерализмом.

Реч је само о два историјска случаја, међу многима, у којима:

- а) заступници теорије ни не покушавају да докажу истинитост основних ставова (принципа, аксиома), него их гласно заступају и намећу околини;
- б) противници им никад ништа нису успевали да докажу; и
- в) пре нестају са сцене променом историјско-духовних околности, него што је индивидуални преображај резултат критичке саморефлексије.

Ово истицање значи признање конструктивизма у одређеној мери, дакле, без пристајања на тезу да је чињеница ствар договора. Изложено гледиште важи у оба случаја: било да с конструктивистима тврдимо да су научни ставови ствар демократског договора, или с традиционалном епистемологијом да су подударни с објективним стањима ствари. У оба случаја институционализација има првенство по питању важења њихове објективности, што ће рећи да је чињенична заснованост нужна али не и довољна. Другим речима, чак и ако пристанемо на могућност класичног објективног става, он то важење не може да обезбеди ако логички претходно није институционално објективизован. То би значило да објективност и истинитост става, односно његово важење, више зависе од природе институције и односа с њом него од природе самих ствари на које се ставови односе.

Међутим, иако сви институционализовани ставови у датом времену важе као истинити, најчешће у рангу „општих места“, то не значи да и јесу истинити. Неки од њих су илузије које важе као истине само по институцији (а не и по природи). Истовремено, неки истинити ставови нису институционализовани јер нису функционални, било зато што нарушавају монопол институционализоване науке или зато што нарушавају склад четири основне друштвене инстанце.

На основу увида да веза између природе и институције није нужна, у простору између њих могућа је контингенција која се од стране институције своди на минимум, али се не може у потпуности укинути. И као што је неопходна институционализација истинитог става да би важио као истинит, такође је могућа институционализација неистинитог става и његово важење као објектив-

ног. Док се однос према природи (physis) тиче питања истине, однос према институцији тиче се питања интереса и смисла (чему). Према томе, никад није могуће:

а) да сви истинити ставови буду институционализовани;

б) да сви институционализовани ставови једног времена буду епистемички једнозначни и да не подлежу подели на две групе: оне који јесу истинити и оне који су неистинити и чак илузорни.

У сваком времену, дакле, постоје институционализовани ставови који важе као истинити, иако су илузорни (али се то не види), као што постоје истинити ставови који важе за неистините и илузорне – зато што нису институционализовани. Ова подела се, с једне стране, врши самом институционализацијом и о њој савременици поседују знање. С друге стране, иста подела није институционализована и с првом се не поклапа него укршта, а о њој не постоји јасно знање ни у једном времену. Могуће је знати за њу, али не и њу саму у конкретном случају (у чему се тачно састоји).

Истинити ставови, дакле, увек и у сваком времену постоје раздвојени у две групе: било као институционализовани, који ће издржати пробе после промене институционалних аранжмана, било као ванинституционални који ће тек добити институционалну подршку. Али, прецизна подела на истините и неистините ставове никад ни у једном времену није могућа, из простог разлога што се разграничење увек врши институционално. А отуда увек проистиче грешка, не само због епистемичког слепила савременика, него и зато што се ставови не објективизују само са сазнајном функцијом него и с функционалним разлозима. Интерес налаже институционализовање илузија као истина и протеривање неких истина у домен илузија. Према томе, у вансазнајне сврхе добро дођу и ставови који су епистемички празни, односно који су „празне формуле“ (Leerformeln). Као што изложено важи за друштво, тако исто то важи и за научне заједнице свих наука, укључујући и филозофију.

ЛИТЕРАТУРА:

- Albert, Hans (1975): *Traktat über kritischen Vernunft*, J. C. B. Mohr (Paul Siebeck) Tübingen.
- Alexy, Robert (1983): *Theorie der juristischen Argumentation*, Suhrkamp Verlag, Frankfurt am Mein.
- Austin, John L. (1961): *Philosophical Papers*, J. O. Urmson & G. J. Warnock (eds.): At the Clarendon Press, Oxford.
- (1962): *How to do Things with Words*, Oxford University Press, Oxford.
- Bartsch, Renate (1979): „Die Rolle von pragmatischen Korrektheitbedingungen bei der Interpretation von Äußerungen“, u Grewendorf [Hrsg.] (1979): S. 217-43.
- Blanshard, M. (1939): *The Nature of Thought*, Vol. II, London.
- Bolzano, Bernard (1963) [1837]: *Wissenschaftslehre*. 2 Bde, u B. Bolzanos *Grundlegung der Logik*, F. Kambartel (Hrsg.), Felix Meiner Verlag, Hamburg.

- Bourdieu, Pierre (1977a): „The Economics of Linguistic Exchanges“, *Social Science Information*, **16**, pp. 645-68.
- (1977b): „Symbolic Power“, u Gleeson, Denis (ed.): *Identity and Structure: Issues in the Sociology of Education*, Nafferton, Driffield, Nafferton Books, pp. 112-19.
- Brdar M. (1988): „Kritika kao neosholastika: o metodi ukidanja teorijskog pluralizma“, *Sociološki pregled*, **22**, no. 3-4, str. 201-228.
- прир. (1999): *Филозофија, језик, заједница*, Српско филозофско друштво, Београд.
- (2002): *Филозофија у Дишановом тисоару. Постмодерни пресек XX вековне филозофије*, Књижевница Зорана Стојановића, Сремски Карловци/Нови Сад.
- (2005а): „Смисао и функција Манхајмове социологије знања: ново тумачење“, *Социолошки преглед*, год. **39**, no. 1, стр. 3-33.
- (2005b): *Узалудан позив: Социологија знања између идеологије и саморефлексије. Случај Карла Манхајма и Просветитељства*, Stylos, Novi Sad.
- (2009): „Од нормативне ка позитивној епистемологији“, *Социолошки преглед*, год. **43**, бр. 3, стр. 283-309.
- Cameron, J. R. (1970): „Sentence-Meaning and Speech Acts“, *The Philosophical Quarterly*, **20**, pp. 97-117.
- Child, Arthur (1941): „The Theoretical Possibility of the Sociology of Knowledge“, *Ethics*, **51**, 4, pp. 392-418.; ili u: Remmling G. W. (ed), *Towards the Sociology of Knowledge*, pp. 81-101.
- (1942): „The Existential Determination of Thought“, *Ethics*, **52**, 2, pp. 153-85.
- Collins, H. M. (1981a): „The Seven Sexes: A Study in the Sociology of a Phenomenon, or the Replication of Experiments in Physics“, *Sociology*, 9 (2): 205-224.
- (1981b): „Stages in the Emirical Programme of Relativism“, *Social Studies of Science*, 11 (1): 3-10.
- Fleck, Ludvik (1977): *Genesis and Development of a Scientific Fact*, The University of Press, Chicago.
- Freeman, J. B. & Daniels, Ch. B. (1987): „Maximale Propositionen“, u Puntel (Hrsg.), *Der Wahrheitsbegriff*, Darmstadt, S. 126-46.
- Frege, Gottlob (1962) [1892]: „Sinn und Bedeutung“, u Frege, Gottlob, *Funktion, Begriff, Bedeutung. Fünf logische Studien*, G. Patzig [Hrsg.], Vandenhoeck & Ruprecht, Göttingen, S. 38-63.
- (1953): *Die Grundlagen der Arithmetik*, Basil Blackwell, Oxford.
- (1956): „Thought: A Logical Inquiry“, *Mind*, **65**, pp. 289-311.
- (1963): „Compound Thoughts“, *Mind*, **72**, pp. 1-18.
- (1966): *Logische Untersuchungen*, Göttingen.
- (1967): „The Thought: A Logical Inquiry“, Strawson, P. F. (ed.): *Philosophical Logic*, Oxford University Press, London, pp. 17-38.
- (1975): „O smislu i nominatumu“, *Ideje*, год. **17**, no. 3., str. 97-115.
- (1977): „Thoughts“, *Logical Investigations*, P. T. Geach, (ed.), Yale University Press, New Haven, pp. 1-30.
- Фуко, Мишел (2007): *Археологија знања*, Плато, Београд.
- Gergen, K. J. (1985): „The Social Constructionist Movement in Modern Psychology“, *American Psychologist*, **40**, no. 3, pp. 266-275.
- Grewendorf, Günther [Hrsg.] (1979): *Sprechakttheorie und Semantik*, Suhrkamp, Frankfurt am Mein.

- Grünwald, Ernst (1934): *Das Problem der Sociologie des Wissens*, Braumüller, Wien-Leipzig.
- Habermas, Jürgen (1971): „Vorbereitende Bemerkungen zu einer Theorie der kommunikativen Kompetenz“, u J. Habermas und N. Luhman, *Theorie der Gesellschaft oder Sozialtechnologie*, Frankfurt am Mein, 1971, Kap. III.
- Hochberg, Herbert (1984): *Logic, Ontology and Language*, Philosophia Verlag, München.
- Houston, J. (1970): „Truth valuation of explicit Performatives“, *The Philosophical Quarterly*, **20**, pp. 135-49
- Husserl, Edmund,
Log. Unt., I, – *Logische Untersuchungen. Erster Band: Prolegomena zur reinen Logik* (1900): Max Neimayer, Halle a. S., ⁴1928.
Log. Unt., II, i, – *Logische Untersuchungen. Zweiter Band. I Teil: Untersuchungen zur Phänomenologie und Theorie der Erkenntnis* (1901): Max Niemeyer, Halle a. S., ⁴1928.
Log. Unt., II, ii, – *Logische Untersuchungen. Zweiter Band. II Teil: Elemente einer phänomenologische Aufklärung der Erkenntnis* (1901): Max Niemeyer, Halle a. S., ³1922.
Form. u. tr. Logik, – *Formale und transzendente Logik. Versuch einer Kritik der logischen Vernunft* (1929): Max Niemeyer Verlag, Tübingen, ²1981.
Ideen I, – *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Bd. I, Husserliana III*, Walter Biemel [Hrsg.], Martinus Nijhoff, The Hague, 1950.
Ideen II, – *Ideen zu einer reinen Phänomenologie und phänomenologischen Philosophie. Bd. II, Husserliana IV*, Walter Biemel [Hrsg.], Martinus Nijhoff, The Hague, 1952.
Erf. u. Urt., – *Erfahrung und Urteil. Untersuchungen zur Genealogie der Logik*, Felix Meiner, Hamburg, 1972.
- Kuhn, Thomas (1963): „The Function of Dogma in Scientific Research“, u Crombie (ed.): *Scientific Change*, Heinemann, London, pp. 347-369.
(1970): *The Structure of Scientific Revolutions* (1962): The University of Chicago Press, Chicago, 2nd ed. enl.
(1974): *Struktura naučnih revolucija*, Nolit, Beograd.
(1977): *Essential Tension – Selected Readings in Scientific Tradition and Change*, The University of Chicago Press, Chicago & London.
- Lakatos, Imre (1970): „Falsification and the Methodology of Scientific Research Programmes“ u Lakatos, I. & A. Musgrave, A. [eds.] (1970): *Criticism and the Growth of Knowledge*, Cambridge University Press, Cambridge, pp. 91-196.
- Latour, Bruno and Woolgar, Steve (1979): *Laboratory Life– The Social Construction of a Scientific Fact*, SAGE Publ., London.
- Lukacs, Georg (1977): *Povijest i klasna svijest*, Naprijed, Zagreb.
- Manhajm K. (1978): *Ideologija i utopija*, prevod s nemačkog, Nolit, Beograd.
- Mackie (1970): „Simple Truth“, *The Philosophical Quarterly*, **20**, pp. 321-33.
- Mermin (1996): „The Golemization of Relativity“, *Physics Today*, **49**, no. 3, pp. 12-13.
- Moris, Čarls (1975): *Osnove teorije o znacima*, BIGZ, Beograd, 1975.
(1955): *Signs, Language and Behaviour*, George Brazillier, New York.
- Neurath, Otto (1931): „Soziologie im Physikalismus“, *Erkenntnis*, **2**, S. 393-431.
(1984): „Protokol-rečenicice“, *Dometi*, **17**, no. 12, str. 59–64.
- Nola (1994): „There are More Things in Heaven and Earth than are Dreamt of in your Philosophy: A Dialogue on Realism and Constructivism“, *Studies in History and Philosophy of Science*, **22**, no. 1, pp. 689-727.

- Petzig, G. (1970): „Satz und Tatsache“, u G. Petzig, *Sprache und Logik*, Vadenboek und Ruprecht, Göttingen, S. 39-76.
- Popper, Karl-R. (1963): *Conjectures and Refutations*, R. & K. Paul, London.
(1968): *Logic of Scientific Discovery*. Harper & Row, London.
(1970): „Normal Science and Its Dangers“, u Lakatos & Musgrave (1974): 51–58.
(1972): *Objective Knowledge: An Evolutionary Approach*, Oxford, Clarendon Press.
(1973): *Logika naučnog otkrića*, Nolit, Beograd.
- Puntel, Bruno L. (1983): *Wahrheitstheorien in der neueren Philosophie*, Darmstadt
- Ramsey, F. P. (1927): „Facts and Propositions“, *Proceed. of Aristotelian Society*, Vol. 7, pp. 125-31.
- Russell, Bertand (1905): „On Denoting“, *Logic and Knowledge. Essays 1901-1950*, G. Allen & Unwin, London, 1967, pp. 39-56.
(1961). *An Inquiry into Meaning and Truth*, G. Allen & Unwin, London.
(1967). „On Propositions: What they are and how they mean“, *Logic and Knowledge*, pp. 285-320.
- Shapin, S. (1982): „History of Science and Its Sociological Reconstruction“, *History of Science*, 20, no. 3, pp. 157-211.
- Smith, Barry (1989): „Logic and the Sachverhalt“, *The Monist*, Vol. 72, pp. 52-69
- Strawson, P. (1964): „A Problem about Truth“, *Truth*, G. Pitcher (ed.), Prentice-Hall, Englewood-Cliffs, pp. 68-84.
- Thompson, John B. (1984): *Studies in the Theory of Ideology*, Polity Press, London.
- Topitsch, Ernst (1958): *Vom Ursprung und Ende der Metaphysik. Eine Studie zur Weltanschauungskritik*, Springer Verlag, Wien.
(1960): „Über Leerformeln. Zur Pragmatik des Sprachgebrauches in Philosophie und politischer Theorie“, *Probleme der Wissenschaftstheorie. Festschrift für Victor Kraft*, Ernst Topitsch [Hrsg.], Springer-Verlag, Wien, 1960, S. 233-64.
- Tugendhat, E, Wolf, U. (1983): *Logisch-semantische Propädeutik*, Reklam, Stuttgart.
- Wittgenstein, Ludwig (1956): *Remarks on the Foundations of Mathematics*, Basil Blackwell, Oxford.
- Woolgar, Steve (1988): *Science: the Very Idea*. London: Tavistock.

Milan Brdar
Megatrend University
Belgrade

S u m m a r y

SOCIAL CONSTRUCTIVISM AND POSITIVE EPISTEMOLOGY: ON ESTABLISHING OF SCIENTIFIC FACTS

In this article author is dealing with the problem of genesis and establishing of scientific fact. In the first part is given philosophical treatment of the problem and its futility, for the reason given in Minhausen trilema as a conclusion of this kind of treatment. Second part of the article contains the review of Ludvik Fleck's positive epistemology and of social

constructivism. After the short historical review of the roots of social constructivism in the Mannheim's sociology of knowledge, author describes how it goes with establishing of scientific fact. Solution is set forth by elaboration of triad *physis-nomos-logos* within the constitutive elements of society known as *authority-institution-reason-discourse*. Author's concluding thesis claims that there is no fact without convention, i.e. that nature and scientific fact are connected by institution (scientific or social). It does not mean that there is no sound established facts but that obstacle toward it is provided just with institutional mediation that make condition of possibility of very truth. Therefore, the question: what among known facts are really truthful amounts to eternal problem of science and common sense in every epoch of history.

Key words: facts, statement, Ludvik Fleck, Karl Popper, Tomas Kuhn, Karl Mannheim, positive epistemology, social constructivism, nature, convention, truth, philosophy, sociology of knowledge.